QORTI ĊIVILI
PRIM'AWLA
(SEDE KOSTITUZZJONALI)

ONOR. IMĦALLEF
ROBERT G. MANGION

SEDUTA TAL-24 TA' FRAR, 2022

Kawża Numru: 4K

Rik. Kost. 225/2021 RGM

Lucienne Bonavia (K.I. Nru. 450773(M)),
Mario Bonavia (K.I. Nru. 142167(M)),
Monica Falzon (K.I. Nru. 566977(M)),
James Falzon (K.I. Nru. 292068(M))

vs.
L-Avukat tal-Istat

Il-Qorti:

1. Rat ir-**rikors ta' Lucienne Bonavia, Mario Bonavia, Monica Bonavia u James Falzon** ippreżentat fit-13 t'April, 2021 li permezz tiegħu ppremettew fost l-oħrajn illi fid-29 ta' Marzu tas-sena 2006, ġiet intavolata kawża fil-Prim' Awla tal-Qorti Ċivili fil-konfront tar-rikorrenti, fl-ismijiet 'Buhagiar Anthony et. vs Falzon Monica et'; illi il-kawża ġiet appuntata għall-ewwel dehra għal nhar id-19 ta' Ġunju, 2007 u f'dikis-seduta ġie maħtur perit tekniku ai termini tal-artikolu 644 tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta u ħalliet il-kawża għas-7 ta' Novembru, 2007 għall-preżentata tal-imsemmi rapport; illi r-rapport tal-

perit ġie preżentat nhar l-14 ta' Mejju, 2008 u fis-seduta ta' nhar il-5 ta' Ġunju, 2008, il-Qorti awtorizzat lill-konvenuti, *qua* rikorrenti, iħarrku lill-perit tekniku in eskussjoni għas-seduta ta' wara. Minkejja dan kollu fis-seduta sussegwenti, ossia dik ta' nhar l-20 ta' Novembru, 2008, il-perit tekniku talab iktar żmien biex iwieġeb għall-mistoqsijiet tal-esponenti; fis-seduta ta' nhar it-23 ta' Ġunju, 2009, il-partijiet trattaw il-kawża u l-kawża tħalliet għas-sentenza għal nhar id-29 ta' Ottubru, 2009; illi minn hemm 'il quddiem il-kawża ġiet differita diversi drabi għas-sentenza sakemm fid-29 ta' Settembru, 2016, il-Prim' Awla tal-Qorti Ċivili ppronunzjat is-sentenza b'dan illi quddiem il-prim' istanza l-kawża damet għaxar (10) snin u sitt (6) xhur.

Minn dik is-sentenza ġie intavolat appell li ġie appuntat għas-smiegħ nhar l-1 ta' Frar, 2021 u ġie eventwalment deċiż nhar il-25 ta' Frar, 2021, ossia erba' (4) snin, erba' (4) xhur u sebgha u ghoxrin (27) ġurnata wara l-ġudizzju tal-Prim' Awla tal-Qorti Ċivili.

Ir-rikorrenti għalhekk qed jitolbu lil din lil Qorti,

1. Tiddikjara u tiddeċiedi li d-drittijiet tar-rikorrenti għal smiegħ xieraq fi żmien raġonevoli hekk kif protett mill-artikoli 39 tal-Kostituzzjoni ta' Malta, kif ukoll l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni Ewropea għad-Drittijiet tal-Bniedem, jew liem minnhom; gie vjolat bid-dewmien tal-kawza ċivili fil-konfront tagħhom li damet erbatax-il sena, għaxar xhur u sebgħa u għoxrin ġurnata.

2. Tillikwida ammont ta' danni pekunarji u non-pekunarji lir-rikorrenti kawża tal-leżjoni tad-dritt għas-smiegh xieraq.

3. Tikkundanna lill-intimat Avukat tal-Istat iħallas is-somma hekk likwidata.

Bl-ispejjez kontra l-intimat.

Rat **ir-risposta tal-Avukat tal-Istat** ippreżentata fit-28 t'April, 2021 li permezz tagħha u għar-raġunijiet hemm mogħtija qed jopponi t-talbiet tar-rikorrenti.

Rat l-atti tal-kawża kif ukoll l-atti proċesswali fl-ismijiet **Anthony Buhagiar et vs. Monica Falzon et** (Rik Kost 273/2006) deċiża mill-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili fid-29 ta' Settembru 2016 u mill-Qorti tal-Appell (sede Superjuri) fil-25 ta' Frar 2021;

Rat in-nota ta' sottomissjonijiet tar-rikorrenti ppreżentata fil-11 ta' Novembru 2021[1] kif ukoll in-nota ta' sottomissjonijiet tal-intimat ippreżentata fis-26 ta' Novembru 2021[2];

Rat illi l-kawża tħalliet għal-lum għas-sentenza.

Ikkunsidrat

Fatti Anteċedenti l-Kawża Kostituzzjonali.

Fid-29 ta' Marzu 2006 ġiet intavolata azzjoni minn Anthony Buhagiar u għadd ta' atturi oħra kontra r-rikorrenti tal-kawża odjerna. L-azzjoni ċivili kienet tirrigwarda "teħid ta' art waqt xogħlijiet ta' bini li kienu qegħdin isiru f'fond li jmiss ma' ieħor u dwar introspezzjoni minħabba twieqi magħmula f'bini ġdid li jittawlu għal fuq ġid tal-atturi"[3].

B'digriet tal-4 t'April 2006, il-Qorti Ċivili ordnat lill-atturi f'dik il-kawża sabiex sal-31 ta' Mejju 2006 iressqu x-xhieda tagħhom bil-mezz tal-affidavits kif ukoll li jippreżentaw kull dokument relattiv li kien għadu ma ġiex ippreżentat.

[1] Paġna 24 et seq tal-proċess.
[2] Paġna 35 et seq tal-proċess.
[3] Paġna 208 tal-proċess allegat.

L-atti ġew notifikati lill-konvenuti (rikorrenti fil-kawża odjerna) fl-10 t'April 2006 u ppreżentaw risposta fis-27 t'April 2006 flimkien ma' għadd ta' dokumenti. Fis-26 ta' Mejju 2006 l-atturi ppreżentaw rikors jitolbu awtorizzazzjoni sabiex jippreżentaw in-nota bl-affidavits fi żmien ieħor. B'digriet tad-9 ta' Ġunju 2006, il-Qorti laqgħet it-talba u tawlet iż-żmien sal-31 ta' Lulju 2006. Kien b'nota tal-10 t'Awwissu 2006 li l-atturi Buhagiar ippreżentaw nota b'sitt affidavits.

Fis-26 ta' Settembru 2006 inħareġ avviż li l-kawża tqegħdet fil-lista tal-kawżi ta' qabel is-seduta (*pretrial*) u bdiet tinstema' mill-Assistent Ġudizjarju Av. Dr. Maria Dolores Gauci u l-ewwel seduta saret fit-30 ta' Novembru 2006.[4] Waqt dik is-seduta ġie maqbul li l-atturi kellhom bżonn żewġ seduti għal provi tagħhom filwaqt li l-konvenuti kellhom bżonn żewġ seduti oħra għal provi tagħhom u kien għalhekk li ġew iffissatti 4 seduti għal dak l-iskop. L-ewwel seduta għal provi quddiem l-Assistant Ġudizzjarju kienet fid-19 ta' Frar 2007 u waqt dik is-seduta xehdu Monica Falzon u Lucienne Bonavia u l-kontro-eżami tagħhom ġie riżervat. Waqt it-tieni seduta assenjata lill-atturi iffissata għas-26 ta' Frar 2007 xehed il-Perit Joseph Borg Grech u sar il-kontro-eżami tiegħu wkoll waqt l-istess seduta. Fis-seduta tat-12 ta' Marzu 2007 li kienet assenjata għall-provi tal-konvenuti ġie biss dikjarat li l-atturi kienu għalqu l-provi tagħhom.

Fis-seduta tal-20 ta' Marzu 2007, il-konvenuti ressqu lil Perit Mario Grech bħala xhud u sar ukoll il-kontro-eżami tiegħu. Ġiet iffissata data oħra għal 4 ta' Mejju 2007 sabiex il-konvenuti jressqu l-provi tagħhom u fil-fatt ressqu lil Joseph Aquilina li sar il-kontro-eżami tiegħu wkoll kif ukoll xehed Mario Bonavia. F'dik is-seduta l-legali tal-konvenuti ddikjara li eżawrixxa l-provi tiegħu.

B'digriet tal-15 ta' Mejju 2007, il-Qorti ordnat li l-kawża titqiegħed fuq il-lista tas-smigħ għal quddiem il-Qorti għad-19 ta' Ġunju 2007 għall-kontinwazzjoni. Waqt is-seduta tad-19 ta' Ġunju 2007 il-Qorti ħasset il-ħtieġa

[4] Paġna 46 tal-proċess allegat.

li jinħatar il-Perit Tekniku Alan Saliba u ddifferrixxiet il-kawża għas-7 ta' Novembru 2007 għar-rapport. Fis-7 ta' Novembru 2007 ma deher ħadd u għalhekk ġiet differita għall-14 ta' Frar 2008 għar-rapport. Waqt is-seduta tal-14 ta' Frar 2008 ġie ordnat li l-aċċess jinżamm fl-14 ta' Marzu 2008 u l-kawża ġiet differita għar-rapport għat-13 t'April 2008. Fit-18 ta' Marzu 2008 il-Perit ippreżenta rikors jitlob lill- Qorti tidderiġi lir-Reġistratur sabiex jgħaddilu l-inkartament oriġinali u l-Qorti b'digriet tal-1 t'April 2008 ordnat lir-Reġistratur jagħti lill-Perit kull għajnuna meħtieġa biex jitwettaq l-inkarrigu mogħti lilu. Fit-23 t'April 2008 deher il-Perit Tekniku li għarraf lill-Qorti li s-seduti għall-ġbir tal-provi kienu nżammu u kien qiegħed iħejji r-rapport tiegħu. Ir-rapport tal-Perit Tekniku ġie ppreżentat fl-14 ta' Mejju 2008 u ġie maħluf fil-5 ta' Ġunju 2008.

B'nota tat-3 ta' Ġunju 2008, il-konvenuti (rikorrenti fil-kawża odjerna) iddikjaraw li ħassewhom aggravati mir-rapport tal-Perit Tekniku u talbu l-ħatra ta' periti perizjuri. In segwietu għal din in-nota l-Qorti, waqt is-seduta tal-5 ta' Ġunju 2008 awtoritazzat lill-konvenuti sabiex jibgħatu l-mistoqsijiet lill-Perit fi żmien xieraq qabel is-seduta li kien imiss. Kien ġurnata qabel is-seduta tal-20 ta' Novembru 2008 u ċioe fid-19 ta' Novembru 2008 li l-konvenuti bgħatu l-mistoqsijiet tagħhom lill-Perit Tekniku. Il-Perit Tekniku ippreżenta t-tweġibiet fl-1 ta' Diċembru 2008. Fil-5 ta' Marzu 2009 saru il-mistoqsijiet in eskussjoni lill-Perit mill-partijiet fil-kawża ċivili. Fl-istess seduta l-avukat tal-konvenuti "xtaq li qabel ma' l-Qorti tqiegħed l-kawża għat-trattazzjoni tal-għeluq tħalli lill-konvenuti jressqu nota ta' kritika għall-konkluzzjonijiet milħuqa mill-Perit Tekniku sabiex il-lanjanzi tal-konvenuti ikunu ġew esposti kollha sa dak inhar li ssir it-trattazzjoni."[5]

Il-Qorti laqgħet it-talba u ordnat lill-konvenuti jressqu n-nota tagħhom sas-6 t'April 2009 u ħalliet l-kawża għat-trattazzjoni għall-14 ta' Mejju 2009. In-nota ta' kritika tal-konvenuti ġiet ippreżentata fit-13 t'April 2009. Waqt is-seduta tal-14 ta' Mejju 2009 l-avukat tal-atturi b'referenza għan-nota ta' kritika tal-konvenuti talab lill-Qorti biex tħallih iressaq nota responsiva

[5] Paġna 171 tal-proċess.

minflok trattazzjoni orali u l-Qorti laqgħet it-talba u tagħtu sas-16 ta' Ġunju 2009 biex iressaq in-nota tiegħu u tat sat-23 ta' Ġunju 2009 lill-konvenuti sabiex jagħmlu s-sottomissjonijiet ulterjuri. Il-konvenuti m'oġġezzjonawx.

Nonostante li l-Qorti laqgħet it-talba tal-atturi, il-legali tal-atturi għażel li jagħmel sottomissjonijiet bil-fomm waqt is-seduta tat-23 ta' Ġunju 2009. Il-kawża ġiet differita għad-29 t'Ottubru 2009 għas-sentenza.

Il-Qorti ma tatx is-sentenza f'dik id-data. Minn din il-ġurnata 'l quddiem, is-seduti baqgħu jiġu differti, jew minħabba l-fatt li l-Imħallef sedenti kien indispost, jew minħabba l-fatt li l-Qorti riedet aktar żmien sabiex tagħti s-sentenza jew sempliċiment differita fuq ordni tal-Qorti. Fis-seduta tas-26 ta' Lulju 2016 il-konvenuti urew ix-xewqa tagħhom lill-Qorti li hija għandha tgħaddi għall-għoti tas-sentenza wara l-btajjel tas-sajf.

Fid-29 ta' Settembru 2016 l-Qorti ppronunzjat is-sentenza.

Fid-19 t'Ottubru 2016 il-konvenuti appellaw mis-sentenza. Fil-5 ta' Jannar 2017, l-atturi appellati resqu r-risposta tagħhom għall-appell.

B'digriet tal-5 ta' Jannar 2021 il-Qorti tal-Appell (sede Superjuri) wara li ħadet qies tar-Regolament 9(1)(vi) tal-L.S. 12.09 appuntat l-appell għas-smigħ għall-1 ta' Frar 2021. Waqt is-seduta tal-1 ta' Frar 2021, l-appell ġie differit għat-8 ta' Frar 2021 għat-trattazzjoni. It-trattazzjoni saret fid-data ffissata u ġiet differita għas-sentenza għall-25 ta' Frar 2021. Fl-imsemmija data, il-Qorti tal-Appell tat is-sentenza tagħha.

Fit-13 t'April 2021 il-konvenuti u ċioe ir-rikorrenti fil-kawża odjerna intavolaw il-proċeduri odjerna fejn qegħdin jillamentaw li d-dewmien fil-kawża ċivili li damet 'il fuq minn erbatax-il sena, illediet id-dritt tagħhom għal smigħ xieraq fi żmien raġonevoli kif protett mill-Artikolu 39 tal-Kostituzzjoni u mill-Artikolu 6 tal-Konvenzjoni.

Ikkunsidrat;

Artikolu 6 tal-Konvenzjoni u Artikolu 39 (2) tal-Kostituzzjoni

Artikolu 6 (1) tal-Konvenzjoni

"Fid-deċiżjoni tad-drittijiet ċivili u tal-obbligi tiegħu jew ta'xi akkuża kriminali kontra tiegħu, kulħadd huwa ntitolat għal smigħ imparzjali u pubbliku fi żmien raġonevoli minn tribunal indipendenti u imparzjali mwaqqaf b'liġi. [...]"

Artikolu 39 (2) tal-Kostituzzjoni

"Kull qorti jew awtorità oħra ġudikanti mwaqqfa b'liġi għad-deċiżjoni dwar l-eżistenza jew l-estensjoni ta' drittijiet jew obbligi ċivili għandha tkun indipendenti u imparzjali; u meta l-proċeduri għal deċiżjoni bħal dik huma mibdija minn xi persuna quddiem qorti jew awtorità oħra ġudikanti bħal dik, il-każ għandu jiġi mogħti smigħ xieraq għeluq żmien raġonevoli."

L-awturi **Harris, O'Boyle and Warbrick** fil-ktieb ***Law of the European Convention on Human Rights*** (r-raba' edizzjoni (2018)) jispjegaw li:

"The purpose of the 'reasonable time' guarantee, which applies to both criminal and non-criminal cases, is to protect 'all parties to court proceedings…against excessive procedural delays' [Stogmuller v Austria A 9 (1969) p 40, 191. On the guarantee, see Henzelin and Rordorf, 5 NJ ECL 78 (2014)] and 'underlines the importance of rendering justice without delays which might jeopardize its effectiveness and credibility' [H v France A 162-A)1989); 12 EHRR 74 para 58]".[6]

Ikompli jingħad li,

[6] Paġna 440 tal-ktieb.

"The reasonableness of the length of proceedings in both criminal and non-criminal cases depends on the particular circumstances of the case [Konig v Germany A 27 (1978); 2 EHRR 170 PC and Pedersen and Baadsgaard v Denmark 2004-XI; 42 EHRR 486 GC]. There is no absolute time limit. Factors that are always considered are the complexity of the case, the conduct of the applicant, and the conduct of the competent administrative and judicial authorities [Konig v Germany; ibid]. The Court also takes into account what is 'at stake' for the applicant [Frydlender v France 2000-VII; 31 EHRR 1152 GC, what is 'at stake' is sometimes treated as a separate fourth factor: see, eg. Surmeli v Germany 2006-VII; 44 EHRR 438 GC]."[7]

Dan it-tagħlim ġie adottat mill-Qrati Maltin fosthom fis-sentenza **David Marinelli vs. Avukat Generali** (Rik Kost 5/2008) mogħtija fit-3 ta' Lulju 2008, fejn il-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili (sede Kostituzzjonali) irriteniet illi: "B'mod generali, biex jigi determinat jekk is-smiegh f'xi proceduri quddiem il-Qorti sarx fi zmien ragjonevoli kif miktub mill-artikolu 39(2) tal-Kostituzzjoni u mill-artikolu 6(1) tal-Konvenzjoni Ewropeja, wiehed irid iqis ic-cirkostanzi kollha partikolari f'dawk il-proceduri, u b'mod partikolari: 1. in-natura u/jew komplessità tal-kaz in kwistjoni, 2. il-kondotta tal-partijiet fil-kawza, u 3. il-mod kif dawk il-proceduri gew trattati u kondotti mill-awtorità gudizzjarja stess". Ma' dawn il-kriterji, il-Qrati tagħna ġieli qiesu l-fattur ta' 'l-importanza tal-każ għall-attur' bħala r-raba' kriterju fejn fost dawn is-sentenzi insibu l-kawża fl-ismijiet **Anthony Mario Vella vs. Reġistratu tal-Qrati et** (Rik Kost 7/2016) mogħtija mill-Prim'Awla tal-Qorti Ċivili (sede Kostituzzjonali) fis-16 ta' Settembru 2021.

It-test ta' żmien raġonevoli ma jidentifikax żmien speċifiku li fihom il-proċeduri ċivili għandhom jiġu konklużi, wisq anqas m'hemm ċirkostanza waħda partikolari li tiddetermina x'inhu raġonevoli. Iċ-ċirkostanzi kollha għandhom jittieħdu flimkien sabiex jiġi determinat jekk id-dewmien fil-proċeduri kinux raġonevoli o meno.

[7] Paġni 440 - 441 tal-ktieb.

Fil-kawża **Anton Camilleri vs. Avukat Ġenerali** (Rik Kost 71/2010) il-Qorti Kostituzzjonali b'sentenza tal-1 ta' Frar 2016 ikkunsidrat illi,

> "Dwar it-tifsira tal-kuncett ta' 'zmien ragjonevoli', l-Qrati taghna wkoll esprimew ruhhom u sostnew illi t-terminu fih innifsu ghandu element qawwi ta' diskrezzjonalita` li jhalli f'idejn il-gudikant jiddetermina jekk fic-cirkostanzi partikolari tal-kaz, iz-zmien perkors sakemm il-persuna allegata tkun giet gudikata, kienx ta' tul tali li jeccedi dak li hu jew ghandu jkun normalment accettabbli f'socjeta` demokratika. Dan ifisser illi kull kaz ghandu jigi ezaminat fid-dawl tac-cirkostanzi specjali tieghu."

B'mod ġenerali il-Qorti Ewropeja għad-Drittijiet tal-Bniedem (QEDB) sabet ksur taż-żmien raġonevoli sanċit fl-Artikolu 6 meta ħadet in konsiderazzjoni is-segwenti:

1. It-tul tal-proċedimenti, meqjus fih innifsu u b'mod ġenerali, speċjalment jekk il-Gvern intimat ma pprovda l-ebda spjegazzjoni (**Obermeier v. Austria** §72; **Periscope v. France** §44; **Messina v. Italy** §28; **Darnell v. the United Kingdom** §21; **Allenet de Ribemont v. France** §57);
2. L-istat konċernat jirrikonoxxi li huwa fit-tort (**Darnell v. the United Kingdom** §20);
3. Eżitu tal-proċedimenti, għallinqas fil-każ ta' out-of-court settlement (**Cormio v. Italy** §§16-17);
4. Il-proporzjon tat-tul kollu tal-proċedimenti tal-każ man-numru tal-istanzi tal-qrati li quddiemhom il-każ ġie mistħarreġ (**Cesarini v. Italy** §20 (tliet istanzi); **Salerno v. Ital**y §21 (tliet istanzi); **Abdoella v. the Netherlands** §22 (ħames istanzi); **Olsson v. Sweden** (No. 2) §§105 and 106 (tliet istanzi); **Raimondo v. Italy** §44 (żewġ istanzi) **Vendittelli v. Italy** §29; **Hokkanen v. Finland** §72 (tliet istanzi);
5. Dewmien riżultanti minn difetti proċedurali minkejja li l-awtoritajiet nazzjonali setgħu baqgħu attivi matul il-proċeduri kollha (**Nicolae Virgiliu Tănase v. Romania** [GC], § 213);
6. Ġie wkoll stabbilit bħala mhux aċċettabli proċeduri milquta b'perjodi twal ta' staġnar bla ma tiġi mogħtija ebda spjegazzjoni (**Beaumartin v. France** § 33).

Kumplessità

L-ewwel fattur li għandu jiġi kkunsidrat minn din il-Qorti huwa jekk il-proċeduri quddiem il-Qorti Ċivili kinux kumplessi. Każ jista' jkun kumplikat għal diversi raġunijiet fosthom volumi t'evidenza, in-numru ta' persuni involuti fil-proċeduri, in-numru ta' xhieda li jridu jixhdu, konnessjoni ma' proċeduri ċivili oħra, il-ħtieġa li tinkiseb evidenza minn barra minn Malta kif ukoll il-kumplessità ta' punti legali. L-awturi **Harris, O'Boyle and Warbrick** fil-ktieb tagħhom surreferit qalu hekk dwar il-punt ta' kumplessità ta' proċedura:

> *"As to the first of the three factors listed above, a case may be complex for many reasons, such as the volume of evidence, the number of defendants or charges, the need to obtain expert evidence or evidence from abroad, or the complexity of the legal issues involved. Although the Court takes into account a case's complexity, there may come a point where it will simply regard the proceedings as too long to be reasonable [See* ***De Clerck v Belgium*** *hudoc (2007) para 57 (nearly 17 years and still pending; money laundering and fraud)]."*[8]

Din il-Qorti fliet il-proċess tal-kawża ċivili u waslet għal fehma li l-proċeduri xejn ma kienu kumplessi tant li l-provi nġabru primarjament fi stadju ta' *pretrial* u l-Perit Tekniku sema' wkoll xi xhieda qabel għadda sabiex jipprepara r-rapport tiegħu.

Is-seduta l-oħra li nżammu qabel il-kawża ġiet differita għas-sentenza kienu sabiex jiġi trattat primarjament ir-rapport tekniku u jsiru s-sottomissijonijiet. Dan il-proċess kollu ħa tlett snin u tlett xhur. Magħdud ma' dan il-Qorti tista' tgħid li l-azzjoni ċivili ma kinitx l-ewwel waħda tax-xorti tagħha tant li fis-sentenza tagħha l-Ewwel Qorti irreferriet għal aktar minn ħmistax-il sentenza fuq is-suġġett. In oltre l-prinċipji legali li fuqhom straħet il-Qorti Ċivili jsibu

[8] Paġna 442 tal-ktieb.

twelid tagħhom fil-prinċipju tad-Dritt Ruman u għalhekk huma prinċipji ormai ben stabbiliti.

Għalkemm il-proċeduri ċivili in kwistjoni ma ħtieġux li jiġu trattati bi prijorita u ma kinux urġenti[9], il-Qorti m'hijiex eżonerata milli tonora r-rekwiżit impost bl-Artikolu 6 (1) Konvenzjonali u Artikolu 39 (2) Kostituzzjonali billi tiżgura s-smigħ xieraq tal-proċess ġudizzjarju f'għeluq żmien raġonevoli.

Atteġġjament tal-partijiet

L-abilità tal-ġudikanti li jiddisponu mill-kawżi fi żmien raġonevoli ma tiddependix biss fuq il-kwalitajiet personali tagħhom iżda, tiddependi wkoll fuq l-atteġjamenti tal-partijiet fil-kawża. Dan ġie osservat mill-Qorti Kostituzzjonali fil-kawża **Zakkarija Calleja vs. Avukat Ġenerali** (Rik. Kost. Nru 83/13) deċiża fil-15 ta' Diċembru 2015:

> "Il-Qorti kompliet tishaq illi huwa minnu li hu dmir tal-Qorti li tara li l-kawzi ma jdumux aktar min-necessarju, izda huwa daqstant l-obbligu tal-partijiet, inkluzi tal-periti gudizzjari, li jaghtu l-informazzjoni preciza lill-Qorti dwar dak li kien qed isir fis-seduti peritali, u jekk kienx qed jigi registrat progress. Dan japplika b'aktar qawwa fil-kazijiet bhal dawk de quo fejn jirrizulta li l-imhallfin inbiddlu bosta drabi. F'dan il-kaz l-oneru tal-partijiet li dawn jinformaw lill-Qorti, allura preseduta minn Imhallef gdid, dwar l-andament tal-kawza jassumi aktar importanza."

L-awturi **Jacobs, White and Ovey** fil-ktieb tagħhom **The European Convention on Humand Rights** (s-seba' edizzjoni (2017)) spejgaw illi:

> "*In civil cases [...] The State can be held responsible only for delays which are attributable to it; if the parties to the litigation [...] have caused or contributed to the delay, those periods of time are not taken into account.*"[10]

[9] Ara para 483 tal-*Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (civil limb).*
[10] Paġna 303 tal-ktieb.

Eżempji li jikkonċernaw il-kondotta tal-parti li qiegħda tilmenta jinkludu:

1. nuqqas ta' ħeġġa mill-partijiet biex jippreżentaw is-sottomissjonijiet tagħhom. Dan in-nuqqas ġie meqjus bħala kontributur deċiżiv għad-dewmien fil-proċeduri (**Vernillo v. France** § 34);
2. bidliet frekwenti u ripetuti tal-avukat difensur (**König v. Germany** §103);
3. talbiet jew omissjonijiet li jħallu impatt fuq it-tmexxija tal-proċeduri (**Acquaviva v. France** § 61);
4. nuqqas ta' diliġenza fil-passi proċedurali meħuda (**Keaney v. Ireland** § 95);
5. tentattivi biex tiġi żgurata transazzjoni tal-kawża barra l-Qorti (out-of-court settlement) (**Pizzetti v. Italy** § 18; **Laino v. Italy** [GC] § 22);
6. proċeduri istitwiti erronjament quddiem qorti nieqsa mill-ġurisdizzjoni (**Beaumartin v. France** § 33);
7. litigazzjoni kontenzjuża esternata bil-preżentata ta' għadd konsiderevoli ta' rikorsi bi pretensjonijiet addizzjonali (**Pereira da Silva v. Portugal** §§ 76-79).

Il-Qorti ma tarax li d-dewmien sabiex tingħta sentenza finali jista' f'dan il-każ jiġi attribwit lill-atteġjament tal-partijiet fil-kawża.

Għalkemm seta' kien hemm xi seduta li setgħat ġiet utilizzata aħjar - bħal dik is-seduta fi stadju *pretrial* fejn saret biss dikjarazzjoni li l-atturi m'għandhomx aktar provi u l-konvenuti ma resqux provi, bħal dik is-seduta fejn fil-mori tad-differiment il-konvenuti fil-kawża ċivili kellhom ijippreżentaw il-mistoqsijiet tagħhom lill-Perit fi żmien raġenevoli ħalli jilħaq jippreżenta r-risposti fis-seduta li kien imiss, kif ukoll bħal dik is-seduta fejn intalab li ssir nota ta' kritika responsiva mill-atturi iżda baqgħet ma ġietx ippreżentata u minflok saret trattazzjoni fis-seduta ta' wara - il-Qorti ma tarax li d-dewmien ta' erbatax-il sena huwa attribwit għal dawn il-ftit differimenti. Tant huwa l-każ li kif diġa ġie osservat aktar 'l fuq, il-provi u s-sottomissjonijiet ġew konklużi fi ftit aktar minn tlett snin minn meta ġie ntavolat ir-rikors promotur.

Il-fatt waħdu li parti f'azzjoni tintavola appell m'għandux jinftiehem li kien hemm abbuż minn dik il-parti bħal ma donnu qiegħed jagħti x'jifhem l-Avukat tal-Istat fin-nota ta' sottomissjonijiet tiegħu. L-appell huwa dritt ta' kull parti f'azzjoni u m'għandu qatt ikun preżunt li mhux ser ikun hemm bidla fl-eżitu aħħari. In oltre jiġi osservat ukoll minn din il-Qorti li l-Qorti tal-Appell (sede Superjuri) ma sabitx li l-appell tal-konvenuti (ir-rikorrenti fl-azzjoni odjerna) kien wieħed frivolu u vessatorju.

Il-mod kif dawk il-proċeduri ġew trattati u kondotti mill-awtorità ġudizzjarja

Fil-kawża **John Bugeja vs. Avukat Ġenerali e**t (Rik Kost Nru 29/2002) deċiż mill-Qorti Kostituzzjonali fil-11 ta' Awwissu 2003 intqal:

> "17. Meta jinstab li kawza damet pendenti ghal zmien twil u damet irragonevolment biex inqaghtet, ikun gudizzju simplicistiku wisq li tintefa' l-htija ghad-dewmien fuq l-imhallef partikolari li jkun sema' l-istess kawza li damet. Ikun gudizzju x'aktarx immensament ingust li takkuza jew li tinsinwa li dak l-imhallef partikolari ikun tghazzen, tnikker jew generalment ma kienx diligenti f'xogholu. Dan ghaliex, fil-verita`, l-abilita` ta' dak l-imhallef li jiddisponi mill-kawzi fi zmien ragonevoli ma tiddependix biss fuq il-kwalitajiet intrinsici u personali tieghu, izda, fil-parti l-kbira tiddependi fuq l-effikacja o meno ta' l-ambjent li jahdem fih. Fost il-fatturi li jikkondizzjonaw dan l-ambjent, insibu numru kbir ta' kawzi "qodma" (*backlog*) li "jitghabba" bih appena jilhaq imhallef, in-numru sinjifikanti ta' kawzi godda li jigu assenjati lilu regolarment, u dawk li jista' "jiret" meta jirtira xi gudikant, il-kwalita` u l-kumplessita` ta' l-istess kawzi, jekk l-imhallef jinghatax persuni debitament kwalifikati biex jassistuh, jekk jinghatax r-rizorsi necessarji biex jaghmel ir-ricerka tieghu, biex izomm ruhu aggornat fl-istudji tieghu, u biex isib il-hin necessarju ghad-deliberazzjoni u l-kitba tas-sentenzi.
>
> "18. Id-dritt fundamentali ta' l-individwu li jkollu l-kawza tieghu mismugha u finalizzata eghluq iz-zmien ragonevoli, jimponi tassattivament fuq l-istat, li jrid josserva s-Saltna tad-Dritt, l-obbligu li jkollu fis-sehh

sistema efficjenti t'amministrazzjoni tal-gustizzja. Il-gudikatura tifforma t-tielet kolonna li fuqha hu mibni l-istat. Fis-sistema taghna, huma z-zewg kolonni l-ohra ta' l-istat, cjoe` l-ezekuttiv u l-legislattiv, li ghandhom obbligu li jipprovdu r-rizorsi, l-istrutturi u l-ghodod l-ohra kollha necessarji biex il-Qrati jkunu f'pozizzjoni li jwettqu l-gustizzja fi zmien ragonevoli.

"19. Il-Qorti Ewropeja tad-Drittijiet tal-Bniedem dejjem ghallmet li l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni:

"*.... imposes on the Contracting States the duty to organise their juridical system in such a way that the Courts can meet the requirements of this provision Salesi vs Italy (26/02/1993). It wishes to reaffirm the importance of administering justice without delays which might prejudice its effectiveness and credibility Katte Klitsche de la Grange vs Italy (27/10/1994)* – (ara A.P. vs Italy 28/07/1999 Application 35265/97 – para. 18).""

Fil-kuntest tal-evalwazzjoni tad-dewmien tal-proċeduri, il-perjodu rilevanti għandu jikkomprendi t-terminazzjoni tagħhom b'sentenza definittiva. Kif ġie ritenut mill-Qorti Ewropea fil-każ ta' **Konig v. Germany** (Appl Nru 6232/73) mogħtija fit-28 ta' Ġunju 1978:

"98. [...] *As regards the period to which Article 6 (art. 6) is applicable, the Court has held that in criminal matters this period covers the whole of the proceedings in question, including appeal proceedings (above-mentioned Wemhoff judgment, pp. 26 and 27, paras. 18 and 20; above-mentioned Neumeister judgment, p. 41, para. 19; Delcourt judgment of 17 January 1970, Series A no. 11, pp. 13-15, paras. 25 and 26). The position - as, moreover, the Government concede - is no different in the case of disputes ("contestations") over civil rights and obligations for which Article 6 para. 1 (art. 6-1) likewise requires that there be - at first instance, on appeal or in cassation – a determination.*"

Ġie ritenut mill-QEDB fis-sentenza **Kudla v. Poland** (Appl Nru 32010/96) mogħtija fis-26 t'Ottubru 2000 li:

> "122. *[...] Article 6 § 1 does not compel the States to set up courts of appeal or of cassation. Nevertheless, a State which does institute such courts is required to ensure that persons amenable to the law shall enjoy before them the fundamental guarantees contained in Article 6 (see, among other authorities, the Delcourt v. Belgium judgment of 17 January 1970, Series A no. 11 pp. 13-15, § 25, and the Brualla Gómez de la Torre v. Spain judgment of 19 December 1997, Reports 1997-VIII, p. 2956, § 37).*
>
> *While the manner in which Article 6 is to be applied in relation to courts of appeal or of cassation depends on the special features of the proceedings in question, there can be no doubt that appellate or cassation proceedings come within the scope of Article 6 (see, mutatis mutandis, the Twalib v. Greece judgment of 9 June 1998, Reports 1998-IV, pp. 1427-28, § 46). Accordingly, the length of such proceedings should be taken into account in order to establish whether the overall length of the proceedings was reasonable.*"

Din il-Qorti diversament preseduta fil-kawża fl-ismijiet **Fatiha Khallouf vs. Il-Kummissarju tal-Pulizija et** (Rik Kost Nru 24/2001) deċiża fit-28 ta' Diċembru 2001 irriteniet li

> "certi mankanzi, jew anke aspett partikolari wiehed, jistghu jkunu tant determinanti ghall-ezitu ta' kawza fil-kaz konkret li dawk il-mankanzi flimkien jew dak in-nuqqas wiehed partikolari ikunu/tkun bizzejjed biex qorti tasal ghall-konkluzzjoni li ma kienx hemm "smigh xieraq""

Fil-każ odjern il-'mankanza' huwa proprju d-differiment ripetuti sabiex tingħata s-sentenza u d-dewmien oġġettivament eċċessiv sabiex ġie appuntat l-appell.

Fin-nota ta' sottomissjonijiet tagħhom ir-rikorrenti jispjegaw illi dak li qed jilmentaw minnu huwa dawk il-perjodi li fihom ma sar xejn u ċioe minn meta kellha tingħata s-sentenza mill-Ewwel Qorti sad-data li attwalment ingħatat is-sentenza (perjodu ta' kważi seba' snin) u mid-data tal-preżentata tal-appell sad-data li ġie appuntat l-appell (perjodu ta' kważi erba' snin).

L-Avukat tal-Istat jagħmel referenza għall-Artikolu 195(5) tal-Kapitolu 12 u jissottometti illi r-rikorrenti kellhom rimedju fiż-żmien rilevanti billi jitolbu bdil tal-ġudikant.

Hija l-fehma tal-Qorti li għalkemm huwa minnu li dan l-artikolu jista' joffri rimedju ordinarju pero l-istess rimedju jaf jikkawża aktar dewmien. Din il-Qorti diversament preseduta fil-kawża **Philip Grech pro et noe vs. Avukat Ġenerali et** (Rik Kost 85/2015) deċiża fil-25 t'April 2017 irriteniet li:

> "Illi fil-fehma konsiderata ta' din il-Qorti dan ir-rimedju ma jista' qatt jezonera lill-Istat mill-obbligazzjonijiet imposti permezz tal-artikoli 39 tal-Kostituzzjoni u l-artikolu 6 tal-Konvenzjoni u certament ma joffrix rimedju ghad-dewmien rragjonevoli li gja sehh.
>
> Inoltre jista' fih innifsu jservi biex itawwal il-proceduri billi t-tibdil fil-gudikant jista' iservi biex ikompli jtawwal il-proceduri sakemm il-gudikant sostitut jiehu konjizzjoni tal-atti, anke permezz ta' smigh mill-gdid ta' xhieda u tat-trattazzjoni orali finali."[11]

Inoltre, l-fatt li r-rikorrenti naqsu milli jressqu l-ilment tagħhom quddiem il-Prim'Awla meta kien hemm differiment wara ieħor għas-sentenza ftit li xejn jista' jtaffi r-responsabiltà ta' l-istat fil-każ odjern billi effettivament irriżulta li l-istat naqas li jipprovdi lir-rikorrenti bi smigħ u determinazzjoni tal-kawża tagħhom, f'egħluq iż-żmien raġonevoli. Dan jgħodd ukoll fir-rigward tal-appell. Huwa minnu li ai termini ta-Regolament 9 (1) tal-Leġislazzjoni

[11] Ara wkoll **John A Said pro et noe vs. L-Avukat Ġenerali** (Rik Kost 63/2010) deċiża mill-Qorti Kostituzzjonali fil-11 ta' Novembru 2011.

Sussidjarja 12.09 "il-kawżi jinstemgħu u jinqatgħu fl-ordni kronoloġiku li fih ikun ġie preżentat fir-reġistru tal-qorti l-att promotorju tal-kawża" iżda fil-fehma tal-Qorti kien hemm dewmien eċċessiv sabiex ġie appuntat l-istess appell. Din il-Qorti tifhem u tapprezza li l-Qorti tal-Appell għandha *backlog* ta' kawżi iżda dan l-stat ta' fatt waħdu ma jeżonerax lill-iStat mill-obbligi kostituzzjonali u konvenzjonali tiegħu fir-rigward.

Għalhekk tqis, li t-trapass ta' seba' snin quddiem il-Prim'Awla sabiex ingħatat sentenza u tlett snin (eskluż l-ewwel sena meqjusa bħala raġjonevoli għall-finijiet ta' appuntament, notifiki u trattazzjoni) quddiem il-Qorti tal-Appell iwassal sabiex ġie kkawżat dewmien irraġonevoli bi ksur tal-Artikolu 39 (2) tal-Kostituzzjoni u l-Artikolu 6 tal-Konvenzjoni.

Kumpens

Meta jirriżulta li kien hemm dewmien irraġonevoli, bħal fil-każ odjern, ir-rimedju għandu jkun, bħala regola kumpens konsistenti f'danni morali li jkunu jirrispekkjaw id-dewmien inġustifikat, u dan indipendentement min-natura tal-kawża jew il-valur tal-proprjeta` in kontestazzjoni, indipendentament ukoll jekk ir-rikorrenti hijex il-parti rebbieħa jew telliefa fil-proċeduri ċivili u bla preġudizzju għad-danni materjali ossia reali li dak id-dewmien seta' effettivament ikkawża. Il-Qorti takkorda danni morali ġeneralment għall-inkonvenjenza u l-ansjetà li d-dewmien ikun ikkaġuna lir-rikorrenti. Sabiex tagħmel dan, il-Qorti ma għandhiex bżonn provi materjali għaliex id-dewmien irraġjonevoli fih innifsu huwa prova inkonfutabbli li xi xorta ta' danni irid jingħata.

Il-Qorti tagħmel referenza għas-sentenza fl-ismijiet **Anton Camilleri vs. Avukat Ġenerali** (Rik. Kost. Nru 71/2010) deċiż minn din il-Qorti diversament preseduta fit-22 t'April 2015:

> Illi dwar il-kwestjoni tal-kumpens li jitħallas f'każ ta' sejbien ta' ksur tal-Artikolu 6 tal-Konvenzjoni [u l-Artikolu 39 tal-Kostituzzjoni], jibda biex jingħad li l-għoti ta' kumpens huwa fakultativ [K. Reid *A Practitioner's*

Guide to the European Convention on Human Rights (3rd Edit, 2007) § III-001, paġ. 603 – 4], għaliex dikjarazzjoni li seħħ ksur tal-jedd ta' smigħ xieraq waħedha tista' sservi sakemm rimedju bħal dak jista' jitqies bħala wieħed effettiv u effikaċi li jiżgura lill-parti mġarrba r-*restitutio in integrum* tal-jeddijiet tagħha [Kost. **11.8.2003** fil-kawża fl-ismijiet ***John Buġeja vs L-Avukat Ġenerali et***]. Min-naħa l-oħra, jekk kemm-il darba l-Qorti tqis li jkun xieraq li tagħti lill-persuna mġarrba xi sura ta' kumpens dan m'għandux ikun eżerċizzju ta' komputazzjoni ta' danni bħalma jsir, per eżempju, fi proċess ċivili normali. Ingħad mill-Qrati tagħna li "*kawża kostituzzjonali għal dikjarazzjoni ta' leżjoni ta' dritt fondamentali m'għandhiex tiġi konvertita f'kawża għal danni akwiljani. Meta jiġi riskontrat dewmien skont l-artikolu 6, ir-rimedju għandu jkun, bħala regola, kumpens konsistenti f'danni morali li jkunu jirrispekkjaw id-dewmien inġustifikat, u dan indipendentement min-natura tal-kawża jew il-valur tal-proprjeta' in kontestazzjoni, u bla preġudizzju għad-danni materjali ossija reali li dak id-dewmien seta' effettivament ikkawża*" [Kost. **3.2.2009** fil-kawża fl-ismijiet ***Gasan Enterprises Limited vs Awtorita` ta' Malta dwar l-Ambjent u l-Ippjanar***]."[12]

L-aktar sentenza riċenti rigwardanti s-suġġett in materja mogħtija mill-Qorti Kostituzjonali li ltaqat magħha din il-Qorti hija dik fl-ismijiet **Michael Debarro et vs. Avukat tal-Istat** (Rik Kost 176/2020) mogħtija fis-27 t'Ottubru 2021 fejn il-kumpens attribwit għal dewmien ta' dsatax-il sena kien dak ta' €3,000.

Fil-każ odjern il-Qorti sejra tattribwixxi d-danni morali għal dawk is-snin fejn ma kien qiegħed isir xejn mill-Qorti jew għaliex il-kawża kienet qegħda tiġi ripetutament differita għas-sentenza jew inkella iż-żmien oġġettivament irraġonevoli sakemm ġie appuntat għas-smiegħ l-appell.

[12] Ara wkoll **Colin John Morland vs. L-Avukat Ġenerali** (RIk Kost 24/2017) deċiża mill-Qorti Kostituzzjonali fid-29 t'Ottubru 2018.

Il-Qorti qiegħda tillimita għal dak il-perjodu biss stante li kif rajna supra ma irriżultax li kien hemm manuvri ta' ħela ta' ħin minn xi parti fil-kawża ċivili.

Is-somma li l-Qorti sejra tatribwixxi bħala danni non-pekunjarji għad-dewmien irraġonevoli ta' għaxar snin hija ta' hamest elef ewro (€5,000) lill-konjuġi Bonavia u ħamest elef ewro (€5,000) lill-konjuġi Falzon. Il-Qorti m'hijiex ser tordna l-ħlas ta' danni pekunjarji in vista li ma nġabet l-ebda prova fir-rigward.

Dwar l-ispejjeż ġudizzjarji, tenut kont illi t-talba tar-rikorrenti għad-danni pekunjarji qed tiġi miċħuda, l-Qorti tqis illi ai termini tal-artikolu 223 tal-Kapitolu 12 tal-Liġijiet ta' Malta, l-ispejjeż għandhom jitħallsu in kwantu għal kwint (1/5) mir-rikorrenti u in kwantu għal erba' kwinti (4/5) mill-intimat.

Decide

Għal dawn il-motivi, l-Qorti taqta u tiddeċieidi l-kawża billi,

1. Tilqa' l-ħdax-il eċċezzjoni tal-intimat Avukat tal-Istat;

2. Tiċħad l-eċċezzjonijiet l-oħra;

3. Tilqa' l-ewwel talba u tiddikjara u tiddeċiedi li d-drittijiet tar-rikorrenti għal smigħ xieraq fi żmien raġonevoli kif protetti bl-Artikolu 39 tal-Kostituzzjoni ta' Malta u bl-Artikolu 6 tal-Konvenzjoni Ewropea għad-Drittijiet tal-Bniedem ġew leżi bid-dewmien tal-kawża ċivili fil-konfront tagħhom bin-numru 273/2006 kif fuq spjegat;

4. Tilqa' *in parte* it-tieni talba u tillikwida d-danni non-pekunjarji fis-somma ta' hamest elef ewro (€5,000) lir-rikorrenti konjuġi Bonavia u ħamest elef ewro (€5,000) lir-rikorrenti konjuġi Falzon;

5. Tiċħad *in parte* it-tieni talba in kwantu intalbet il-likwidazzjoni ta' danni pekunjarji;

6. Tilqa' t-tielet talba u tikkundanna lill-intimat Avukat tal-Istat sabiex iħallas lir-rikorrenti s-somma komplessiva ta' għaxart elef ewro (€10,000) rappreżentanti d-danni non-pekunjarji fuq likwidati.

L-ispejjeż tal-kawża għandhom jitħallsu in kwantu għal kwint (1/5) mir-rikorrenti u in kwantu għal erba' kwinti (4/5) mill-intimat.

Moqrija.

Onor. Robert G. Mangion
Imħallef
24 ta' Frar 2022

Lydia Ellul
Deputat Reġistratur